

Бібліографія

1. Базилевич В. Д. **Страхова справа** : 5-те вид., стер. / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. – К. : Знання, 2006. – 351 с.
2. Безугла В.О. **Страховання**: Навч. пос. / В. О. Безугла, І. І. Постіл, А. П. Шаповал. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 582 с.
3. Гаманкова О. О. **Страховання життя в Україні**: Нормативно-правове забезпечення / О. О. Гаманкова // Національна без-пека і оборона. – 2000. – № 4. – С. 52 – 58. Грушко В. І. Пенсійна система України / В. І. Грушко. -К. : Кондор, 2006. 336 с.
4. Залетов О. М. **Убезпечення життя** : монографія / О. М. Залетов. – К. : Міжнародна агенція «БІЗОН», 2006. – 688 с.
5. Оселедець С. С. Страховання : підручник. – Видання 2-ге, перероб. і доп. / С. С. Оселедець. – К. : КНЕУ, 2002. – 599с.
6. Фурман В. М. **Страховання: теоретичні засади та стратегія розвитку** / В. М. Фурман. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 59 – 60.
7. Фориншурер / Інтернет-журнал о страховании; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http:// www.forinsurer.com/ratings/life](http://www.forinsurer.com/ratings/life).
8. Шумелда Я. П. **Страховання: навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей** / Я. П. Шумелда. – Тернопіль: Джура, 2006. – 249 с.
9. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ за **2008 - 2013 рр.** /Додаток до розпорядження Нацкомфінпослуг. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://forinsurer.com/files/file00425.pdf>

Рецензент: д.е.н., професор Левицька С.О.

УДК 336.226.11

Н. М. КОЦАН

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Дослідження теоретичних засад визначення сутності доходів населення та прикладні аспекти їх класифікації. Розглянуто структуру та динаміку за ротної плати за видами економічної діяльності. Подано пропозиції щодо підвищення доходів населення в Україні.

©Коцан Н.М. – аспірант Національного університету водного господарства та природокористування

The theoretical background for determining the nature and incomes example aspects of their classifications. The structure and dynamics on a negotiable fee of economic activity. Suggestions to improve incomes in Ukraine.

Ключові слова: доходи, класифікація, оплата праці, власність, соціальні трансферти, диференціація регулювання.

Постановка проблеми. Трансформація політичної системи України спрямована на розбудову соціально-орієнтованої економіки, що вимагає підвищення рівня життя населення до розвинутих країн. Суттєве місце в цьому процесі займають їх доходи. Проте саме в цій сфері спостерігається найбільше відставання нашої країни від світової спільноти. Негативна наслідки непослідовного реформування економіки проявляються у глибокому майновому розшаруванні та поширенні бідності населення. Надмірна диференціація доходів населення є найгострішою проблемою розвитку національного господарства. Саме це обумовлює необхідність поглибленого дослідження сутності та класифікації доходів населення, що дасть можливість визначити вплив кожної структурної складової доходів на загальний рівень соціальної стратифікації суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Важливі аспекти проблем державного регулювання процесів формування та розподілу доходів у суспільстві знайшли висвітлення та набули розвитку в працях багатьох українських вчених, серед яких А. Базилюк, Д. Богиня, І. Бондар, І. Гнибіденко, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, О. Новікова, Н. Павловська, С. Тютюнниква, А. Черенько та ін.. Вони зробили вагомий внесок в розвиток теорії формування політики доходів та підвищення рівня життя населення.

Мета статті. Метою даної статті є розгляд теоретичних та практичних аспектів сутності, класифікації та диференціації доходів населення.

Сутність та класифікація доходів населення. Концептуальні основи теорії доходу були закладені класиками економічної теорії та набули подальшого розвитку у 20-30 роках ХХ ст.. Так, згідно концепції Дж. Хікса, під доходом розуміється максимальна кількість коштів, які індивід може

витратити протягом певного тижня за умови, що капітальна вартість майбутніх надходжень у грошовому виразі залишиться на попередньому рівні [15, с. 191]. При цьому поняття «дохід» відрізняється від поняття «актив». Дохід включає лише ті засоби, які можна використати на споживання.

Позиція Д.ж. Хікса дозволяє зробити ряд висновків стосовно трактування сутності доходу. По-перше, не всі грошові надходження являються доходами - певна їх частина є лише результатом зміни форми активів (наприклад, з матеріальної на фінансову). Доходом може вважатися лише приріст вартості набутих на попередніх етапах активів (відсотки за банківським депозитом, дивіденди тощо). По-друге, приріст капіталу, викликаний випадковими причинами (наприклад інфляцією), або підвищенням вартості активів внаслідок зовнішніх причин, не повинен розглядатися як дохід [13, с. 69].

Економічний енциклопедичний словник трактує дохід із трьох основних позицій, а саме як: гроші або матеріальні цінності, отримані від виробничої, комерційної, посередницької чи іншої діяльності; різницю між витратом на реалізацію продукції, робіт чи послуг і матеріальним витратами на їх виготовлення; суму дивідендів і відсотків, отриманих відповідно від акцій та вкладів і депозитів [3, 173].

Поряд з цим, в якості окремого поняття, виділяються доходи трудових мігрантів – суму заробітної плати найманих працівників, отриманої в різних секторах економіки іноземних країн за продаж робочої сили та часткові результати праці (частково, оскільки ступінь експлуатації мігрантів у цих країнах значно вищий, ніж своїх найманих працівників [3, с. 175].

Професор С. Панчишин, визначаючи дохід як «потік зарплати, відсотків, дивідендів та інших грошових надходжень», концентрує увагу на часовому вимірі, за який особа отримує кошти. [6, с. 552]. Аналогічних поглядів дотримуються й автори підручника «Політика доходів і заробітної плати», стверджуючи, що «доходи населення є сукупністю надходжень за певний період часу, використовуваних фізичними особами з метою споживання і нагромадження» [4 с. 89].

Дійсно, згідно зі статистичною теорією, «дохід» індивіда можна без будь-яких обумовлень вважати рівноцінним його надходженням упродовж певного переводу часу. Тобто, якщо людина очікує на зміну економічних умов, і величина та періодичність його надходжень залишаються незмінними, то сума цих надходжень і становитиме її дохід.

Визначання рівня доходу має на меті показати людям, скільки вони можуть споживати, не роблячи себе біднішими. Спираючись на цю тезу, дохід доцільно трактувати як максимальну суму, яка може спрямуватись на споживання протягом певного періоду часу за умови, що до кінця цього періоду рівень добробуту індивіда не знизиться [2, с. 289].

В. Опрін, при визначенні сутності доходів виходить лише з позиції встановлення джерел формування доходів суб'єктів економічної діяльності: доходи – це «грошові чи інші надходження, які окремі суб'єкти отримують чи від виробничої діяльності у вигляді доданої ними вартості, чи від продажу майна, майнових прав, прав інтелектуальної власності тощо, чи у процесі перерозподілу вартості створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту [4, с. 132].

Колектив авторів навчального посібника «Сучасна економіка» за редакцією О. Мамедова під терміном «дохід» розуміє грошову суму, яка регулярно і законно надходить у безпосереднє розпорядження ринкового суб'єкта [10]. Щодо «регулярності» доходу, то слід зауважити, що це є його ознакою. Регулярність надходжень коштів виступає лише як правило, яке регламентує отримання доходу і певні періоди часу. З позицією визначення «законності» отримання коштів в якості характерної риси доходів можна погодитися.

За результатами аналізу вищезазначених теоретичних положень можна зробити висновок, що поняття «доходи населення» більшість науковців розглядають як багатогранну категорію. На нашу думку, доходи населення – це загальна кількість як грошових, так і найрізноманітніших засобів, які забезпечують фізіологічні, матеріальні, духовні та інтелектуальні потреби та інтереси людини, отриманих або вироблених особою за певний проміжок часу.

Таким чином, слід розрізняти види доходів, які поділяються на грошові і натуральні. *Формування грошових доходів* здійснюється за рахунок оплати праці працівників, виплат із

соціальних фондів (соціальних трансферів), підприємницьких доходів, доходів від власності, доходів від особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності, інших доходів (аліментів, гонорарів, благодійної допомоги тощо). На жаль, за останні роки питома вага оплати праці зменшилася. В той же час має місце зростання надходження від підприємницької діяльності, доходи від власності і виплати у вигляді соціальних трансфертів. Додатковим джерелом грошових доходів працівників, зайнятих у суспільному виробництві, виступає прибуток. За рахунок чистого прибутку здійснюються такі види доходів як надходження від інвестицій, інновацій, дивідендів, доходів монополій, соціальних виплат і пільг тощо.

Щодо *натуральних доходів*, то вони включають продукцію підсобного господарства, що використовується на особисте споживання, а також трансферти в натуральній формі. За останні роки частка доходів у вигляді оплати праці, що становить основну частину сукупного доходу має тенденцію до зниження. Збільшується питома вага доходів від особистого підсобного господарства.

Державний комітет статистики України, узагальнюючи вищевикладені позиції, визначає що доходи населення включають обсяг нарахованих у грошовій та натуральній формі: заробітної плати (включаючи одержану населенням з-за кордону), прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів.

Заробітна плата – це винагорода за виконану роботу, а також оплата відпусток, святкових днів та іншого невідпрацьованого часу відповідно до трудового законодавства і колективних договорів. До цієї статті доходів також відносять стимулюючі добавки і надбавки, премії і одноразові заохочувальні виплати, а також компенсаційні виплати, пов'язані з режимом роботи і умовами праці, соціальні допомоги, інші одержані поточні надходження.

Дохід від підприємницької діяльності являє собою винагороду підприємцю за виконання ним своїх функцій і формується за рахунок частини прибутку, що залишається у розпорядженні підприємця після виплати процентів за кредит та повністю залежить від ефективності господарювання.

Доходи від власності включають: проценти за вкладами вкладникам кредитних організацій; виплати доходу за іншими цінними паперами; завчасну компенсацію за вкладами громадян; доходи населення від продажу нерухомості на вторинному ринку житла.

Соціальні трансферти передбачають отримання пенсій, соціальних допомог, стипендій, страхових компенсацій, відшкодування витрат інвалідам та збитків репресованим громадянам.

В теорії та практиці виділяють номінальні і реальні доходи. Номінальні доходи – це величина нарахованих виплат і натуральних видач. Реальні доходи – це номінальні доходи скориговані на зміни цін на товари і тарифів на послуги. Індекс споживчих цін впливає на купівельну спроможність номінальних доходів населення.

Сукупний дохід характеризує рівень життя населення. Він охоплює всі види грошових доходів, вартість натуральних надходжень, отриманих від особистого підсобного господарства і використання на особисте (домашнє) споживання. В сукупний дохід також входить вартість безкоштовних послуг, що отримуються за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів і фондів підприємств (послуги охорони здоров'я, освіти, дотацій на житло, транспорт, харчування тощо).

Можемо стверджувати, що сукупний дохід є виміром можливостей кожної людини в забезпеченні свого добробуту. Отримані доходи спрямовуються на задоволення різноманітних потреб: поточне споживання, відтворення споживання, формування заощаджень. Саме реалізація особистих потреб людини є ціллю її життєдіяльності. Використання наявних ресурсів можливе двома способами: по-перше, шляхом застосування наявних грошових доходів; по-друге, через натуральні доходи.

Слід зазначити, що класифікація доходів населення передбачає їх розподіл за наявними ознаками, а саме: за економічним походженням; за економічним надходженням; за суспільним визначенням; за рівномірністю надходжень; за можливістю розпорядження.

За економічним походженням доходи населення поділяють на: доходи, зароблені власною працею; доходи від реалізації

активів, що перебувають у власності; доходи від фінансових активів; трансфертні платежі з державного бюджету та позабюджетних фондів; інші доходи [1, с. 100-103].

За ознакою економічного надходження в доходах виокремлюють «оплату праці найманих працівників; змішаний дохід (прибуток) роботодавців, які є власниками некорпоративних підприємств домашніх господарств та використовують працю найманих працівників; змішаний дохід (прибуток) самостійно зайнятих працівників, які є власниками некорпоративних підприємств домашніх господарств та не використовують працю найманих працівників; доходи від власності та трансфери» [2, с. 26].

За критерієм суспільного визнання доходи населення поділяють на легальні (отримані від діяльності в легальному секторі економіки), тіньові (неоподатковувані доходи, джерелом яких є законодавчо дозволені в країні види діяльності) і кримінальні доходи (джерелом яких є кримінальна діяльність, законодавчо заборонена в країні: наркобізнес, торгівля людьми, зброєю тощо) [1, с. 100-105].

За рівномірністю надходжень доходи поділяються на: регулярні доходи (оплата праці, орендна плата тощо), періодичні доходи (авторські гонорари, доходи від цінних паперів тощо), випадкові, або разові доходи (подарунки, доходи від реалізації майна).

За можливістю розпорядження доходи поділяють на мобільні (якими населення розпоряджається без жодних обмежень) та імобільні (як правило, негрошові надходження у вигляді послуг установ соціальної сфери: охорони здоров'я, культури тощо, які мають цільове спрямування, тому населення не може вільно ними розпоряджатися) [8, с. 13-17].

В теоретичних публікаціях існують інші наукові підходи до класифікації доходів населення. Так, Фетисов В.Д. поділяє доходи на групи: «перше - доходи, пов'язані з участю у процесі виробництва товарів і послуг, які інші члени суспільства купують за гроші; друга - це грошові виплати за рахунок державних фондів фінансових ресурсів, а також за рахунок фондів благодійних і некомерційних організацій, ці виплати можуть мати форму заробітної плати або простого цільового субсидування; третя - це доходи, пов'язані з фінансовими операціями: відсотки за

вкладами, страхові відшкодування, доходи від операцій з цінними паперами, валютою тощо". Він зазначає, що «з урахуванням великої складності системи грошових доходів населення, можна запропонувати й інші групування доходів, кожне з яких має переваги та недоліки» [14, с. 256].

За результатами порівняння структури доходів населення у 2010-2011 рр. визначено, що суттєвих змін не відбувається, а саме: заробітна плата є основною формою доходів, однак вона складає трохи більше 40%. Питому вагу в доходах населення займають соціальні допомоги та інші поточні трансферти, які перевищують 30 %. Це має негативний прояв: соціальна допомога не стимулює населення до праці. На жаль, такі форми доходів, як доходи від власності та підприємницький прибуток - не збільшуються і відповідно складають 4,7 % і 22,3% порівняно з 2010 р. населення стало заощаджувати на 3,5 % менше [5].

В основу дослідження процесів диференціації доходів покладено аналіз заробітної плати, яка є основним джерелом доходів населення України. Внаслідок нерівномірностей у її розмірах між найбагатшими та найбіднішими категоріями працівників виникає суттєва диференціація в доходах населення. Більшість населення отримують заробітну плату, нижчу за середній рівень. Так, у червні 2012 року 64,3% працюючого населення одержували нижчу середню заробітну плату, яка становила тоді 3109 та. Відповідно зарплату рівну середній або вище отримували менше 35,7% працівників. Аналогічна ситуація збереглася і у наступному періоді.

Результати проведеного аналізу відмінностей в оплаті праці за видами економічної діяльності свідчать, що найвища середньомісячна заробітна плата у 2013 р. була зафіксована у сфері авіаційного транспорту (10341 грн.), фінансової та страхової діяльності (6275 грн.) та сфері інформації і телекомунікація (4599 грн). Найнижча заробітна плата була зафіксована у поштової та кур'єрській діяльності (1915 грн.), закладах харчування (2249 грн.) та сільському господарстві (2270 грн.) [5].

Надмірна диференціація доходів підриває стимули до праці, знижує її ефективність, відповідно знижується ефективність суспільного виробництва та знижуються темпи економічного розвитку країни. В кінцевому результаті

поляризація доходів населення призводить до соціально-економічних протиріч, які можуть привести до соціального вибуху. Основною причиною в зниженні рівня доходів населення є наявність розбіжностей між продекларованою державою політикою доходів населення та результатами діяльності структур в даному напрямку, неспроможність профспілок захищати інтереси як працівників, так і незахищених верств населення.

Досягнення відчутного підвищення доходів населення можливо за умов ефективного державного регулювання процесів формування первинних доходів населення; удосконалення механізму розподілу та перерозподілу доходів в усіх секторах національного господарства.; створення умов населенню для нагромадження коштів; підвищення платоспроможного попиту населення.

Висновок. Розглядаючи сутність, класифікацію та диференціацію доходів населення потрібно відзначити, що у сфері формування та перерозподілу доходів пріоритетами держави повинні стати недопущення надмірної диференціації населення за доходами та зменшення масштабів бідності. Поряд з цим необхідно створення сприятливих умов для розвитку виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції. Мова йде про реальну підтримку вітчизняного виробника, створення сприятливого інвестиційного клімату, запровадження інноваційних технологій тощо.

Бібліографія

1. **Доходи та заощадження в перехідній економіці України** / за ред.. С. Панчишина, М. Савлука. – Львів : видав. «ЛНУ ім. Івана Франка», 2003. – 406 с.
2. **Методика формування випадкових сукупностей для проведення у 2012-2013 рр. вибірових досліджень населення (домогосподарств): умов життя домогосподарств, економічної активності населення та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості.** – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 162 с.
3. **Економічний енциклопедичний словник:** у 2 т. / за ред.. В. С. Мочерного (відп. Ред.) та ін.. – Л. : світ, 2005. – Т. 1. – С. 175.

4. Опарін В .М. **Фінансова система України: теоретико-методологічні аспекти**: монографія / В. М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 239 с.
5. **Офіційний сайт Державного комітету статистики України**. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Панчишин С. **Макроекономіка**: навч. посіб. / С. Панчишин. – 2-ге вид. // стор. – К.: Либідь, 2002. – 616 с.
7. **Политика доходов и заработной платы**: учебник / [под ред.. П. В. Савченко, Ю. А. Кокина]. – 2-е изд., перерб. и доп. М.: Экономика. 2004. – 389 с.
8. **Про основні напрямки політики щодо грошових доходів населення України**: Указ Президента України від 7 серпня 1999 р. №969/99 // Праця і зарплата. – 1999. - №(179). – С. 3-5.
9. **Рівень доходів населення за 2000-2011 рр.** / Державна служба статистики України, 2012. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. **Современная экономика**: лекционный курс: многоуровневой учеб. Пособие для студентов ВУЗов / О. А. Ищенко, Н. С. Комарова, О. Ю. Мамедов и др. / О. Ю. Мамедов (ред.) – 7-е изд. доп., перераб. – Ростов-н/ Д. : Феникс, 2004. – 256 с.
11. **Структура валового внутрішнього продукту за категоріями доходу 2000-2010 рр.** / Державна служба статистики України, 2011. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2012-1/doc/2/06.pdf>
12. Суринов А .Е. **Доходы населения**: опыт количественных измерений / А. Е. Суринов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 431 с.
13. Федірко Н.В. **Держане регулювання доходів населення України**: дис. канд. економ. Наук. 08.02.03.-12. 2006. – 207 с.
14. Фетисов В. Д. **Финансы граждан**: монография / В. Д. Фетисов. – Н/Новоград : Изд-во ННГУК им. Н. И. Лобочевского, 2000. – 383 с.
15. Хукс Дж. Р. **Стоимость и капитал**. – М. : Прогресс, 1993. – 459 с.

Рецензент: д.е.н., професор Левицька С. О.